

նշանապաշտների առաջ խաւարի շնորհիւ ստեղծուած լայնարձակ ասպարէզը:

ՃԵՄԱՐՏՈՒՅԻՆՆԵՐ ՎՐԱՅ ԵԿԵՂԵԳՈՒ ՄԱՍԻՆ

ՊՐՕՖ. ՄԱՌԻ

Յնոբիս Փուրցելիի № 2796 և 2797-ում տպուած է ուսուցչապետ Մառի հետաքրքիր նամակը Պետերբուրգ գնացած Դիմիտրի Եպիսկոպոսի՝ Մինգրելիայի առաջնորդի տուած պատասխանի առթիւ Ն. Դուրնովոյին: Վերջինս տպել էր մի նամակ «Վրաց Եկեղեցու դէմ յարուցած հալածանքի ուժեղացումը» վերնագրով, որով ի միջի այլոց մեղադրում էր և Դիմիտրի Եպիսկոպոսին: Ահա այդ մեղադրանքից պաշտպանուելու համար Մինգրելիայի առաջնորդը գրեց իւր պատասխանը, որով արդարանալ չըկարողանալուց դատ, առիթ տուաւ ընդհանուր դժգոհութեան և այդ նամակին էլ կէտ առ կէտ պատասխանում է յարգելի ուսուցչապետը:

«Այս բոպէյիս «РАЗВѢТѢ» թերթում կարդացի Ն. Դուրնովոյի «Վրաց Եկեղեցու դէմ մղած հալածանքի սասկացումը» յօդուածի դէմ տպուած պատասխանը: Նա գրուած է Դուրիս-Մինգրելիայի առաջնորդ Դիմիտրի Եպիսկոպոսի կողմից: Նա հաւատացած էմ, որ սրբազանի երկդիմի բառերն ու Ֆրաղները միայն ինձ չեն զայրացրել ու զարմացրել: Ռուս հառարակութիւնը, որը սարաբաղդարաւ շատ քիչ է ճանաչում կողկասեան գործերը, իրաւունք ունէր սպասելու, որ սրբազանի բացատրութիւնն ու պատասխանը աւելի խաղաղ ոճով գրուած կլինէր... բայց Դիմիտրի Եպիսկոպոսի նամակն աւելի ցաւալի և զայրոյթ առաջ բերող տպաւորութիւն է թողնում իւր բովանդակութեամբ և գրութեան հանդամանքներով: Քրիստոնէական հնադոյն Եկեղեցիներէից մինը հասցրած է բարոյական կատարեալ քայքայման. նա անօգնական ընկած է ճանապարհին, տեղական անտէրութեան շնորհիւ ծածկուած է վէրքերով և քայքայում է վիրաւոր, կողոպտուած և սրտառոտած: Հարադատ սրկիք խորթացել են, այնպէս են մեծացել, որ նրա մասին սչինչ չեն լսել և պատրաստ են ոտնակոխ անել, կրակ տալ և ոչնչացնել նրա այն հովիւներին, որոնք ատելի են դարձել իրենց համար: Միայն թոյլ հառաչն է, որ դեռ վիայում է նրա մարող կենդանութեան մասին: Վրաց Եկեղեցուն այն արին, ինչ որ չէին արել քրիստոնէութեան ամենադաժան թշնամիք՝ Հաղկերար, Լանգթամուրը և Շահա-

բարձր: Սրանք բազմաթիւն հզօր նահատակներն թիւը, նահատակեցին մարմինը, բայց հոգին սպանել չըկարողացան:

Ոչ որ չի յիշում նրան, ոչ որ չի հոգում նրա իսկական ցաւերն մասին: Մարդկային սովորական զգացմունքն ազդեցութեամբ ն. Գուրնովօն յիշեցրեց մեզ մոռացուած զոհը և հաղորդեց մեզ՝ մի ժամանակ հռչակաւոր և անկախ եկեղեցու խորին հառաչը, որն այժմս պատուազուրկ է և ընկած: Բայց Գուրնովօյի մարդասիրական կոչը հանդիպեց բորբոքուած հակառակորդի, սոսկալի անկման յաւիշտակուած կողմնակցի և դա վրաց եկեղեցու գլխաւոր հովիւներէց մէկն է: Այդ հոգեւոր հովիւը ն. Գուրնովօյին մեղադրում է, որ նա ճիշտ չի հաշուել եկեղեցու վէրքերը, որոնք ոչ թէ հարկւրաւոր, այլ հաղիւ տասնեակներ են, որ մարմնի վրայ դեռ ևս առողջ տեղեր կան:

Հոգեւոր հայրը Գուրնովօյին մեղադրում է, որ նա ուղիղ չի չափել վէրքերի խորութիւնը. ճիշտ է վէրքերը խորն են, բայց դեռ միւս կողմը չեն անցել, չեն ջարդել ոսկորները:

Երբ խօսում են Վրաց եկեղեցու կացութեան մասին, դրանով ոչ թէ շօշափում են այս կամ այն հովուի Գիմիտրի Եպիսկոպոսի կամ էքզարխների յատկութիւնները, այլ ի նկատի ունին կառավարութեան ամբողջ ձևն ու նրա հետեանքը: Ուշադրութեան արժանին այն է, որ Վրաց եկեղեցու սրտացաւ բարեկամներն անգամ ոչ մի լաւ բան անել չէին կարողանում, որովհետեւ չըգիտէին և չէին էլ կարող, իրենց պատրաստութեամբ հնարաւորութիւն չունէին իմանալու, թէ իրենք որտեղ էին և ի՞նչ ունէին անելու, եկեղեցու տեղական կարիքների և նրա հոգեկան ու կենսական պահանջների համեմատ: Ինքը Գիմիտրի Եպիսկոպոսը այդպիսի անդիտութեան գեղեցիկ օրինակ է տալիս: Իբրեւ կենդանի ապացոյց առաջ կը բերենք մի երկու կտոր նրա պատասխան նամակից.—

1—Սրբազան Գիմիտրին հպարտութեամբ ասում է.— «Նձ հաւատացած Մինդրելիայի թեմի բոլոր գիւղական եկեղեցիներում պատարագը մատուցում էր վրացերէն: Այդ բանում ես ոչ մի աշխատանք չեմ տեսնում՝ ոչ Գիմիտրի Եպիսկոպոսի և ոչ էլ Վրաստանի նախկին և ներկայ էքզարխների կողմից, ովորհետեւ Մինդրելիայում VII դարուց անընդհատ գոյութիւն ունի վրացերէն աստուածապաշտութիւնը: Մինդրելիայում դիւրին բան չէր Վրաց եկեղեցու հազարամեայ պատմութեան վերջ տալու գործը:

2) «Նա ինքս և իմ ընտրած Տարաս Իւանիցիկի աւագ քահանան պատարագում և քարոզում ենք վրացերէն: Գիմիտրի Սրբազանը կ'երևի չի իմանում, որ Վրաց եկեղեցու գլխի էին

կանգնած գիտնական և Վրաց լեզուով կրթուած աստուածաբաններ, հռչակաւոր հեղինակներ, որոնք հարստացրին Վրաց եկեղեցական գրականութեան շտեմարանը: Վրաց եկեղեցին դեռ ևս լաւ յիշում է Արսէն, Նիքիւմ, Գէորգի, Անտօնի և այլ բազմաթիւ լուսաւորուած հայրերին և վարդապետներին, և ընտանեացի չի կարող սառնասիրտ ՚Իայել նոյն նշանակովի քահանաներին, որոնք անդօր են ծաղկեցնելու, տարածելու իրենց հայրենի եկեղեցական գրականութիւնը և ոչինչ չգիտեն իրենց եկեղեցու պատմական անցեալի մասին: Վրաստանի կաթողիկոսների և եպիսկոպոսների ոսկորները կըցնցունին գերեզմանի մէջ, եթէ իմանան, որ նրանց յետնորդներն իրենց արժանաւոր են համարում այն պատճառով, ժր կարող են պատահմամբ պատարագ մատուցանել և վրացերէն լեզուով: Այն եկեղեցու զաւակներին առանձնակի սիրելու որպէս ապացոյց, որը նրանց բարձրացրել է, բերում են այն հանգամանքը, որ բոլոր էքզարխները վրացերէնը «շան» լեզու չեն կոչել և նրանցից մի քանիոր նոյն իսկ առանձին ուշադրութեամբ են վերաբերուել առաջնորդական երդեցիկ լամբերին: ... Սրբազանը այստեղ հակասութիւն չի նկատում, ընդհակառակն Վրաց եկեղեցու համար պարժանք է համարում, որ երբ այդ եկեղեցու բարձրագոյն հովիւները հաստատում էին իրենց պատուաւոր պաշտօններում, երբեմն ուշադրութեամբ էին վերաբերում Վրաց լեզուին: Վրաց լեզուի և եկեղեցու կացութեան գիտութիւնը պարտաւոր չեն համարում Վրաստանի եպիսկոպոսների և մասնաւորապէս ամբողջ Վրաստանի հոգեւոր պետի համար: «Ճշմարտութիւնից դուրի է, որ իբր թէ ես՝ Փոթիի եպիսկոպոսս՝ այնպիսի ուժեղ հաւածանք էի մղում վրաց լեզուի դէմ, որ Մինգրելիայի, Սվանթիթիայի և Սամուրզախանի եկեղեցիներում սլաւօներէն ժամադարգութիւն մտցրի և այդ լեզուով էլ գրքեր ուղարկեցի և երկու թեմ եմ կառավարում, որովհետեւ ուզում եմ ժողովրդին ռուսացնել» ասում է Դիմիտրի եպիսկոպոսը:

Բանն այն չէ, որ դեռ աննպատակ բան է և վաղ է Վրաստանի գիւղական եկեղեցիներում սլաւօներէն ժամագրքեր մտցնելը, այլ այն, որ ոչինչ չի շինուած՝ ոչ թէ միայն Մինգրելիայի, այլ և ամբողջ Վրաստանի եկեղեցական գործերի բարեկարգութեան համար: Վրացիք, երբ միանում էին հաւատաւից ռուսներին հետ, հաստատապէս հաւատացած էին, որ հնարաւորութիւն էին ստանում ազատ հոգեկան յառաջագիմութեան և մասնաւորապէս եկեղեցին բարեկարգելու համար այն անկախ հիմունքներով, որպիսիք Վրաստանի փոքրաթիւ ժողովուրդը կարողացաւ պաշտպանել կուլտուրական կռուով այլափառ

քրիստոնեաներից և զէնքը ձեռին պաշտպանեց մահմէդականներէն (պարսիկներէն, արաբներէն, թուրքերէն, մոնղոլներէն և լեւոնային հրոսակներէն)։ Այս նպատակաւ էր, որ վրացիք ռուսներին յանձնեցին ոչ միայն իրենց տէրութիւնը՝ այլ և իրենց ազգային—կուլտուրական բոլոր հիմնարկութիւնները, իրենց եկեղեցին։ Վրացիք յոյս ունէին, որ Ռուսաստանի բարձր հովանաւորութեան ներքոյ կը կարողանային յառաջ տանել իրենց ազգային կուլտուրական գործի զարգացումը, որին թշնամարար էին վերաբերում կոյր ֆանատիկոսները, Ռուսաստանի այդ իսկական թշնամիները։ Վրաստանի եկեղեցին կրօնով միացրեց վրացական զանազան ցեղերը Քրիստոսի ծնունդից մինչև VI—VII դարը և իրիսանակ աւելի առաջ տանելու այդ քաղաքակրթական գործը, որ հոգեպէս կապում էր Վրաստանն ու Ռուսաստանը իրար հետ, վրացիք տեսան, որ հէնց եկեղեցին դարձաւ նրանց մէջ անմիջականութիւն սերմանողը և Մինդրեկեան ընտրուեց այդ բանի ասպարէզ։ Ամենից ցաւալին այն է, որ երբ ամբողջ մտածող Վրաստանը, որը դեռ վերջնականապէս չի կորցրել իւր հաւատը, տնքում է, հառաչում, որովհետև նրա սրբազան զգայմունքները կաշկանդուած են, հէնց այդ ժամանակ Վրաստանի եկեղեցուս. եպիսկոպոսը,—ինչպէս այդ երևում է Դիմիտրի եպիսկոպոսի խօսքերից,—ոչինչ չըզիտէ։ Սրբազանը պէտք է քաջ գիտենայ, որ Վրաստանի եկեղեցիներում ուր միայն հնարաւոր էր, հաւածում էին վրաց լեզուն և դուրս վանեցին էլ։ Հայը, թուրքը, հրէան կարող են մայրենի լեզուով աղօթել իրենց աղօթատներում, իսկ վրացին այդ չի կարող։ Զի կարող, որովհետև վրացին պրաւօսլաւ է։ Վրացու սրտում հէնց մանկութիւնից սպանում են կրօնական հաւատը։ VIII դարում, երբ Վրաստանը գտնւում էր Բիւզանդիոսի հզօր քաղաքական ազդեցութեան ներքոյ, վրացիք մայրենի լեզուով էին աղօթում և միայն «կիրիէլէխան»¹⁾ աղօթքը զիտէին։ Իսկ այն սիստեմի դորժադրութեան միջոցին, որին պաշտպան է կանգնում Դիմիտրի եպիսկոպոսը, Վրաստանի սրտում, Գութայիսի արական գիմնադիօնում ինն տարուայ մէջ մենք միայն մի քանի անգամ լսեցինք վրաց լեզուով աղօթքը—«Տէր ողորմեան»—թէև մեր քահանան վրացի էր և աշակերտները 9/10-ը վրացի էին։

Վերջում Դիմիտրի եպիսկոպոսը Դուրնովոյն առաջարկեց հարցնել բոլոր էկզարխներին և «բացատրութիւն խնդրել Վրաստանի եկեղեցիները վերաբերեալ անհասկանալի խնդիրներին մասին»։ Վրաստանի էկզարխներն ու առաջնորդները կարծեմ

1) «Вѣрхушо юрехуа ѿ мѣнелог»

նրա համար էին նշանակուած, որ գործնականապէս վճռեն եկեղեցուն վերաբերեալ ուշադրութեան արժանի խնդիրները և ոչ թէ նրա համար որ post factum (երբ գործն արդէն կատարուած է) տեսական դիտողութիւն ունենան Վրաց եկեղեցումսին, որը հէնց այդ առաջնորդների սխալ և կեղծ գործունէութիւնը ներկայ կացութեան հասցրեց և ոչ թէ վրացիք ու վրացի հոգեորականութիւնը, որովհետեւ իսկական վրացիներին հեռացնում էին Վրաստանի եկեղեցիներից և Վրաստանի լուսաւորուած զաւակներն այսօր էլ զուր են աղաղակում հետեւեալը. —

1) Ինչո՞ւ ցայսօր չկայ Աստուածաշնչի և Աւետարանի վրացերէն հրատարակութիւնը, վրաց եկեղեցական գրականութեան օրինակների ապագրութիւնը, որոնք արդիւնք են եկեղեցականների աշխատանքի: 2) Ինչո՞ւ վրաց, ոչ թէ միայն քահանաների, այլև բարձր հոգեորականութեան մէջ չկայ եկեղեցական պատմութեան և գրականութեան գիտակ անձնաւորութիւն:

3) Ինչո՞ւ հեռացուեց «ոչ թէ քաղաքական», այլ ասենք «երեն կամբով» Կիրիօն եպիսկոպոսը, որը գոնէ որոշ չափով ուշադրութեամբ էր վերաբերւում եկեղեցական հայրենի գրականութեան:

4) Ինչո՞ւ բաւարարութիւն չը տրուեց վրաց հոգեորականութեան միջնորդութեանը Ռուսաստանում վրաց եկեղեցական պատմութեան ամբիոն հաստատելու և Պետերբուրգի ճեմարանում հիմնուեց յունական եկեղեցական պատմութեան ամբիոն եկեղեցիների բաժանուելուց սկսած — Վրաց եկեղեցու պատմութեան հետ և այդ ամբիոնը տրուեց մի ուսուցչապետի, որը վրացերէն չ'գիտէ, և հետեւապէս չի կարող ուսումնասիրել Վրաց եկեղեցու պատմութիւնը, որի գլխաւոր աղբիւրները գրուած են վրացերէն, որոնք թարգմանուած չեն և որոնց մեծ մասը դեռ հրատարակուած չէ: 5) Ի՞նչ է պատճառը, որ հարիւր տարի առաջ քաղաքականապէս Վրաց եկեղեցուց աւելի ճնշուած եկեղեցին նոյն Ռուսաստանում, որովհետեւ ինքն էր իւր գործերը վարում, համեմատաբար աւելի ծաղկած է և հաւաքապատմութեամբ ծառայում է հայ ժողովրդին, հակառակ բոլոր խոչնդոտների՝ ամեն միջոց գործ է դնում բաւականութիւն ապրուիւր հօտի հոգեկան պահանջներին, իսկ Վրաց եկեղեցին... քայքայ սրտեղ է Վրաց եկեղեցին: Վրաց եկեղեցին չկայ, այլ կան առաջնորդներ և Վրաց եկեղեցու քահանաներ:

— Դառը ճշմարտութիւն, որը հետեւանք է Աւետարանը և եկեղեցին քաղաքական իրաւաստիներին ծառայեցնելու անմիտ և հակաբոլորական միտումների, մի սև գործի, որով հոգեկան կեանք և հաւատ ներշնչելու փոխարէն, ստրկութեամբ են թէ հոգին և թէ մարմինը, իսկ դիակը երբէք հաւատալ չի կարող: